

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук,
доцента кафедри романської філології та перекладу
Харківського національного університету
імені Василя Каразіна
Оржицького Ігоря Олександровича

на дисертацію

МАЄВСЬКОЇ Ольги Тадеушівни

«Концепція особистісної ідентичності в романній прозі Мігеля де Унамуно»,

подану на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук зі спеціальності

10.01.04 – література зарубіжних країн, 035 – філологія

Творчість видатного іспанського письменника й філософа Мігеля де Унамуно (1864–1936) ще не ставала в Україні ані предметом дисертаційного аналізу, ані темою спеціальної монографії. А пов'язаних із ним наукових публікацій не набереться й десятка, якщо не рахувати праць самої Ольги Маєвської. У монографічних дослідженнях увагу його постаті приділили Оксана Забужко у роботі «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період» (1993), де іспанський автор аналізується як інтерпретатор іспанської національної самобутності, та Олександр Пронкевич у праці «Нація-нарація в іспанській літературі доби модернізму» (2007), де широко й саме з іспаністичної точки зору представлені націотворчі шукання Мігеля де Унамуно – і як письменника, і як філософа. А от проблема особистісної ідентичності в творчості іспанського класика не ставала окремим предметом комплексного дослідження навіть у світовій іспаністиці, в самій Іспанії, зокрема. Тому обрана дисертанткою тема, безперечно, є актуальною і новаторською.

О. Т. Маєвська проаналізувала величезний обсяг літератури п'ятьма мовами (бібліографія нараховує понад 400 позицій) і – що надзвичайно важливо – не залишила поза увагою українське зацікавлення постаттю Унамуно в міжвоєнній Польщі (праці І. Гончаренка, І. Дубинського, Ю. Косача, М. Рудницького) та на еміграції (праця Я. Стеткевича). Серед опрацьованої літератури не лише унамунознавчі роботи, а й ґрунтовні дослідження проблематики ідентичності як особистісної, так і національної, створені в Україні та за кордоном.

Хоча тема ідентичності є наскрізною в неозорій творчій спадщині видатного гуманіста, дослідниця раціонально обмежилася лише романною прозою, адже його мала проза, поезія, драматургія, не кажучи вже про нариси й філософські праці, якщо їх осмислювати навіть лише під оглядом ідентитарної проблематики, вимагали би спільної роботи цілого грона науковців. А втім, О. Т. Маєвська таки робить необхідні посутні відсилання й до цієї частини доробку Унамуно.

О. Т. Маєвській, певно, вдалося проникнути в творчу лабораторію письменника глибше, ніж багатьом іншим інтелектуалам, оскільки вона сама є перекладачем його опублікованих у нас творів.

Добре продуманою виглядає структура дисертаційного дослідження. Після «Вступу», оформленого згідно з чинними вимогами до такого типу наукових праць, ідуть три розділи: перший – «Криза ідентичності у творчості Мігеля де Унамуно як філософська й літературознавча проблема», другий – «Колективна й особистісна ідентичності у романах Мігеля де Унамуно: ідейно-тематичний і проблемний аспекти», третій – «Дискурс особистісної ідентичності у поетиці романів Мігеля де Унамуно». Кожен розділ

містить необхідні висновки, а завершується праця належно оформленими загальними «Висновками».

Особливо приваблює формулювання теми першого й третього розділів. Стосовно першого розділу – «Криза ідентичності у творчості Мігеля де Унамуно як філософська й літературознавча проблема» – наголошу, що Унамуно є постаттю фундаментальною для розуміння розвитку екзистенціалізму, але, на жаль, він менше присутній у полі зору українських науковців (та, певно, і європейських), через брак уваги до культури Іспанії в європейських інтелектуальних колах у ХІХ столітті й першій половині ХХ-го. Погляди Унамуно випереджають або, як мінімум, ідуть паралельно з мисленням чинних представників цього напрямку у ХХ ст. (Унамуно на два роки старший від нашого земляка Лева Шестова), а його агонізм, докладно висвітлений дисертанткою, гадаю є ключовим для розуміння екзистенціальної проблематики. Цілковиту рацію має дослідниця, коли підсумовує у «Висновках, що агонічна сутність у Унамуно «...не прирівнюється до нестабільності, а є творчим рушієм, що дає змогу налагоджувати різноманітні види взаємин між окремими індивідами і творити різні типи спільноти і колективу» (С. 199), і тим самим модифікує нерідко роблений надто сильний акцент на трагічній сутності унамунівських текстів.

Третій розділ, присвячений поетиці художнього осмислення ідентичності, надважливий з огляду на те, що він наближає читачів або інших дослідників до розуміння іспанського художнього образу світу, в його особистісному ракурсі, а це тема не надто досліджена і в самій Іспанії; ця частина дослідження О. Т. Маєвської, напевно що викликала б зацікавлення й у самих іспанських науковців, зокрема, зроблене нею наголошення на просторово-пейзажних паралелях між Ніцше та Унамуно, адже тривалий час постать Фрідріха Ніцше сприймалася в Іспанії з осторогою чи й відвертим запереченням (варто згадати Хуана Валеру). Надзвичайно плідним є виділений авторкою аспект просторової ідентичності персонажів (сс. 186, 189, 191); ця тема досить широко розробляється в латиноамериканістиці (яка мені відома краще), але й там нечасто трапляється наголос на просторовій ідентичності індивідуума, тому О. Т. Маєвській можна побажати ширше пропагувати запроваджений нею термін *cordenadas espaciales de la identidad*, відображений у її іспаномовних публікаціях, – на мій мовний смак, він звучить іспанською дуже влучно, і, судячи з моїх пошуків в інтернеті, раніше не вживався (натомість є широко вживаним вираз *identidad espacial*, але в тих випадках не йдеться про психологію літературних персонажів). Щоправда, дослідниця припускається логічного недогляду, коли, суперечачи сама собі, пише на с. 179, що в «...романах – «Любов і педагогіка», «Туман», «Абель Санчес», «Тітка Тула», пейзажу як такого немає, а елементи відкритого простору відіграють лише допоміжну роль», а через десять сторінок аналізує важливий для роману «Тітка Тула» епізод перебування Раміро й Тули біля моря, коли героїні вдається ніби підкорити пейзаж власному Я, ніби нав'язати свою ідентичність довкіллю: «Тут вона перебувала в більшій безпеці, ніж удома. Тут вона ніби ховається від мене в горах, у лісі, й навіть море ніби править їй за щит. Тут вона недоторкана, як місяць, а тим часом це солоне повітря, пронизане променями сонця, розпалює кров... і мені здається, вона тут відірвана від свого середовища й ніби боїться чогось». Гадаю, цей, хоча й короткий, епізод є одним з визначальних у структурі роману.

Так само засвідчує наукову й естетичну проникливість дослідниці наголошення нею предметно-речової сторони поетики ідентичності, адже речі становлять компоненти інтер'єру дому, який О. Т. Маєвська, спираючись на Г. Башляра, цілком доречно залучає до інтерпретації унамунівського осмислення ідентичності. Ляльки, піаніно, шухляди тощо структурно мають бути дорівняні до різноманітних елементів пейзажу, як природного, так і міського, а згадана авторкою парасолька могла би тоді інтерпретуватися як елемент

посередницький поміж домом і зовнішнім світом; цей аспект, очевидно, може бути розвинутий надалі.

Надзвичайно важливою для характеристики цієї праці є феміністична тематика, а з нею і концепт андрогінності, в творах Мігеля де Унамуно, які проходять однією з червоних ниток дослідження – і то дуже присутніх –, попри те, що формально не це є темою дисертаційної розвідки О. Т. Маєвської. Стереотипне уявлення про Іспанію як про, так би мовити, «мачістську» країну, гадаю, значною мірою хибне, коли уважніше поглянути хоча б на іспанську літературну класику, де, починаючи від «Селестіни» Фернандо де Рохаса (кінець XV століття), образ сильної й активної жінки присутній постійно. У романах Унамуно, як слушно зазначає дослідниця, жінка, латентно чи експліцитно, становить стрижень сюжету; дисертантка наголошує на «трагічних наслідках розмежування жіночого й чоловічого» (с. 201) у баченні митця, на руйнуванні в його творчості «...меж ... між чоловічим та жіночим письмом» (с. 202); її твердження, що іще 1887 р. М. де Унамуно випередив «...постулат К. Г. Юнга про те, що у несвідомому кожного чоловіка присутня прихована жіноча особистість, а в кожному жіночому несвідомому – чоловіча...» (с. 53) сягає за межі іспаністики, а цитуючи не поодинокі унамунознавчі дослідження про роль жінки в його творчості, вона притягає увагу дослідників гендеру (трохи занадто очарованих англомовними й франкомовними працями на тему) і до вкладу іспаномовних учених.

Так само важливого обертону до розуміння особистісної ідентичності додає і зроблений у розвідці акцент на славетному унамунівському концепті інтраісторичності. Інтраісторія, пов'язана насамперед із соціальними процесами, теж, загалом, не є основною темою дослідження, зосередженого на ідентичності особистісній, але О. Т. Маєвська цілком справедливо вважає, що розгляд особистісної ідентичності в творчості Мігеля де Унамуно неможливий без урахування його бачення іспанської національної самобутності. Іспанський класик розпочав свій пошук «... із людини історичної, від поверхневих ідентичностей, перейшовши далі до прихованих ознак у колективній ідентичності» (с. 87), тому «... інтраісторичність у творчості М. де Унамуно з'являється як вияв колективної ідентичності» (там же) і набуває конкретного визначення у діях і висловлюваннях священника Мануеля, головного героя останнього роману Унамуно «Святий Мануель Добрий, мученик». Авторка наголошує, що письменник парадоксально наділяє інтегративною здатністю саме агонізм: «Сумнів в існуванні Бога ... функціонує як індикатор віри всіх і має значення, коли розглядати його як засіб інтеграції індивідів у соціальне тіло, у його середовище» (с. 88), інтеграція відбувається через участь в «активній безутішності» групи.

Попри те, що іспанський письменник і мислитель порушує надважливі екзистенційні теми, дослідниця не поминає увагою і прояви трагікомічності в поведінці деяких персонажів. Справді, комізм, а іноді – насмілюся стверджувати – навіть сатира, притаманні всім, за винятком «Святого Мануеля Доброго, мученика», романам Унамуно. Щоправда, ця тема лише заторкнута в праці, і, певно, ширше її висвітлення призвело б до перевищення передбаченого нормами обсягу, тому можна очікувати появи з-під пера О. Т. Маєвської також і спеціальної розвідки на цю тему.

Дослідження, присвячене такій надскладній постаті, як Мігель де Унамуно, звичайно ж, викликає цілий комплекс роздумів, які є не стільки критичними, як неодмінною складовою наукової дискусії, що має допомогти й самому опонентові розібратися в своєму власному баченні як поставленої проблеми, так і творчості митця.

Моя перша група таких роздумів стосується власне явища ідентичності. Я розташую їх формально послідовно, в міру того, як вони з'являються в тексті. У першому абзаці «Вступу» О. Т. Маєвська зазначає: «У час глобалізації усвідомлення своєї ідентичності, окремішності, автентичності є своєрідним останнім форпостом

національної, групової чи індивідуальної самотності» (с. 15). Отже, «усвідомлення ... ідентичності» є «форпостом ... самотності». У який спосіб авторка розрізняє поняття *ідентичності* та *самотності*?

Говорячи на с. 26 про діалогічний метод конструювання ідентичностей, який використовують сучасні філософи, дослідниця, йдучи за М. Бахтіним, зазначає, що «До цього додається принцип діалогу культур...». Як же, і в яких ключових епізодах діалог культур оприявнюється в аналізованих романах?

На с. 68 подано, що береться до уваги «внутрішня неоднорідність у трактуванні поняття ідентичності». А чи може в трактуванні цього поняття бути неоднорідність зовнішня?

На с. 84 дослідниця пише про роман «Святий Мануель Добрий, мученик» таке: «Шукаючи справжньої індивідуальності своїх героїв, їхньої «плоті та крові», М. де Унамуно подає три приклади ідентичності. Це передусім штучна історична ідентичність. Це ідентичність Анхели школярки, відображена в її товарищі, яка, потрапивши до монастирської школи, розривається між бажанням чернечого життя та заміжжям». Чому «штучна» ідентичність Анхели названа ще й «історичною»?

На с. 93 прописана надзвичайно важлива, як на мене, думка про те, що «...дихотомія індивідуальної та колективної ідентичностей наявна в усіх романах М. де Унамуно і, як видається, є головною темою його творів. Обґрунтування її важливості можна шукати в особистій історії іспанського автора, що був баском за походженням, який обрав значно ширшу кастеляноцентричну ідентичність». Чи в проаналізованих романах проявлена якимось чином ця баско-кастільська двоїстість автора, а чи вона може бути знехтувана при дослідженні особистісної ідентичності в його романній прозі? Тим більше, що у «Висновках» зазначено, що в першому романі «Мир у війні» йдеться про «звичне трактування баскського простору» (с. 204). Яким же тоді є *незвичне* трактування баскського простору? І чому це – *звичне*?

І поставлю два інші питання, які теж змушують піддати глибшому аналізу власне бачення представленої проблематики.

На с. 59 читаємо: «Ще у період свого становлення і розквіту гегелівський ідеалізм зазнав гострої критики з боку одиничного індивідуалізму С. К'єркегора, песимістичного нігілізму А. Шопенгауера, віталізму Ф. Ніцше, позитивізму О. Конта й історичного матеріалізму К. Маркса. Всі вони були попередниками кризи суб'єкта ХХ століття, ідеологічною основою якої, власне, став екзистенціалізм». Чи може екзистенціалізм бути *ідеологічною* основою кризи суб'єкта? Коли так, то в якому смислі вжито слово *ідеологічний*? Бо мені здається, що навпаки – екзистенціалізм є виразом кризи суб'єкта, а не його ідеологічною основою, а саме екзистенційне відчуття тягнеться ще від «Царя Едипа», принаймні.

На с. 172 подана вельми слушна думка, що в романі «Туман» «... попри всі діалоги, монологи, обірвані розмови і невиражені думки, наявне мовчання як тотальна інкомунікація протагоніста Аугусто», й одразу продовжено «в чому вбачається паралель із Доном Кіхотом». Але не розкрито, у чому ж саме полягає ця паралель, і більше до цього порівняння авторка не звертається, так само, як не розкриває і свого цікавого спостереження на с. 176: «Застосування метафори мовчання до слів із значенням неживих об'єктів передбачає семантичну визначеність цих об'єктів як діяльних», адже прикладів, на жаль, не наводить.

Поряд із цим є низка моментів, які спонукають до заперечень. Утім, імовірно, дисертантка має аргументи, аби їх спростувати.

На с. 104 авторка пише: «Виходячи з аналізу інтертекстуальної якості цієї метафори [туману], М. де Унамуно інтегрує її відповідно до власного бачення,

трансформуючи у метафоричний епістемологічний концепт». Але зовсім не показано на прикладах, де в романі «Туман» відчутний інтертекст цього слова.

На с. 106 зазначено, що «Крихітність відображення Аугусто в жіночих очах можна потрактувати як мізерність його само сприйняття...». Ну, так потрактувати, звичайно, можна, та чи не було б логічнішим зазначити, що це вкладається в дуже добре обґрунтоване дослідницею вище прагнення чоловіка до материнського лона, тому Аугусто й каже про себе «... такого маленького, маленького».

Вельми суперечливим виглядає і запропонований на с. 125 проміжний підсумок: «Звідси мовчання і тиша, які супроводжують образ жінки. Покірنا, мовчазна, розмита в дощі, тиші та молитві, вона завжди присутня у внутрішньому житті чоловіка». Але ж ні Евхенія в «Тумані», ні Елена в «Абелі Санчесі», ні, тим більше, протагоністка роману «Тітка Тула» аж ніяк не виглядають «покірними» і «мовчазними», що й було наголошено дослідницею, хоча й покірливі жіночі персонажі теж присутні в творах Унамуно.

Навряд чи можна говорити й про те, що тема еросу, сексуальності замовчується в романах Унамуно (зокрема, див. с. 172), гадаю, він просто не створює аж надто відвертих сцен, адже О. Т. Маєвська сама й пише – і вельми слушно! –, що «...трапляються доволі відверті моменти опису жіночого тіла, вони подаються крізь призму материнської функції, що для Унамуно завжди пов'язана з еротикою і сексом».

Потребує роз'яснення подане на с. 146 твердження про роман «Святий Мануель Добрий, мученик»: «Зміщуючи акцент із книги на нараторку, Унамуно досягає свого ідеалу писання органічного, а не механічного, яке протистоїть тривимірній владі промовленого слова у його тональності, тембрі, жесті, модуляції і поєднувальному динамізмі». У чому ж полягає тривимірність влади промовленого слова, коли дослідниця назвала п'ять компонентів?

Не можу зрозуміти також, чому «заздрість (гріх Каїна) ... ще з біблійних джерел ... є полемічною», як це сказано на с. 168. Хіба у біблійних джерелах існує якась полеміка щодо Каїнового гріха?

Що мається на увазі, коли на с. 135 зазначається: «Разом із позитивними досвідами в теорії індивідуальної та колективної пам'ятей іспанський письменник усвідомлював проблеми (не)надійності спогадів...». Але ж чи існували в часи Унамуно названі теорії? чи міг він знати про них?

Дещо дивно виглядає подане у «Висновках» міркування: «Стратегії конструювання ідентичності через наратив відповідають множинності зв'язків жанру і поетики ідентичності» (с. 202). Чи можна говорити про «жанр ідентичності»?

І нарешті, як людина дещо причетна й до проблематики художнього перекладу з іспанської на українську, маю висловити незгоду з запропонованими авторкою варіантами перекладу двох пасажів з унамунівських текстів. На с. 82 читаємо: «...оскільки я є продуктом суспільним, я повинен соціалізуватися, і від себе іду до Бога – що Я є на Все – і від Бога до кожного із моїх ближніх». Оце «і від себе іду до Бога – що Я є на Все» виглядає як якийсь технічний збій, адже оригінальна фраза «*yo de mí voy a Dios – que soy Yo proyectado al Todo*», безумовно, має звучати як «і від себе йду до Бога – який є Я, спроектоване на Все», або ж «є проєкцією Мене на Все» чи «відображенням Мене в Усьому», адже «Я є на Все» виглядає як недогляд друку. А на сс. 86-87 у цитаті: «Дивись, здається, ніби час спинився, ніби ця дівчина була там завжди і завжди співала, і залишиться там назавжди, як на початку моєї свідомості, так і на її завершенні» я не погоджуюся з перекладом «час спинився», адже в оригіналі написано «*como si se hubiera acabado el tiempo*», тобто має бути «ніби час скінчився» чи навіть «час добіг кінця». Необхідність саме слів *скінчився* або *кінець* підтримується й останніми словами цього речення «*cuando se me acabe*», тобто «коли я скінчуся», які авторка переклала «на її [моєї свідомості] завершенні» (утім, слово «завершення» якраз є доречним).

Трапляються в дослідженні й деякі стилістичні огріхи, наприклад, часте уживання дещо розмовного приєднувального сполучника *отож* замість літературного *отже*, або незграбні словосполучення як-от «пародійний діалог на Кальдерона» (с. 160).

Але висловлені зауваження, поради й критика є неодмінною й органічною частиною наукової дискусії, вони не заперечують ваги зробленого і не применшують дослідницького філологічного хисту О. Т. Маєвської

Тому вважаю, що дисертація Ольги Тадеушівни Маєвської «Концепція особистісної ідентичності в романній прозі Мігеля де Унамуно» є актуальним і оригінальним науковим дослідженням, яке відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р. і заслуговує на присвоєння наукового ступеня «кандидата філологічних наук» зі спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн, 035 – філологія.

Доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романської філології та перекладу
Харківського національного університету
імені Василя Каразіна

Оржицький І. О.

Підпис І. О. Оржицького засвідчую:
Вчений секретар
Харківського національного університету
імені Василя Каразіна

Вінникова Н. А.